

УДК 347.426.6

Т.С. Ківалова

ЩОДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ШКОДИ ЯК ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ НЕДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Відшкодування шкоди є важливим засобом забезпечення захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів учасників цивільних відносин, яким була завдана шкода. У зв'язку з цим цивільне законодавство України передбачає спеціальні норми (глава 82 ЦК України), які регулюють відносини відшкодування шкоди. Недоговірні зобов'язання, відповідно до цих норм, виникають за наявності обставин, передбачених ст. 11 ЦК України, яка називається "Підстави виникнення цивільних прав та обов'язків". Оскільки за невідповідності обставин реальної дійсності юридичній конструкції, визначеній законом, обов'язок відшкодування шкоди не виникає, встановлення визначальних ознак поняття шкоди, як підстави виникнення цивільних правовідносин, має важливе не лише теоретичне, але й практичне значення.

Варто зазначити, що підстави виникнення цивільних зобов'язальних правовідносин, як цілісна категорія цивільного права, на монографічному рівні спеціально не досліджувалися, за винятком дисертації О.Д. Кутателадзе, присвяченої порівняльному аналізу цієї категорії в римському праві та сучасному цивільному законодавстві України [1], що тим більше підсилює актуальність проблематики, якої стосується дана стаття. Крім того, питання про підстави виникнення зобов'язань відшкодування шкоди тривалий час залишається дискусійним, що пояснюється неоднаковим розумінням правової природи цих зобов'язань, різним баченням сутності обов'язку відшкодування шкоди, завданої безвинно, тощо. До того ж згадані дослідження проводилися на іншому законодавчому матеріалі і, звичайно, не могли враховувати тих змін, які сталися у вітчизняній концепції правового регулювання відповідних відносин.

Відповідно до ч. 2 ст. 509 ЦК України, зобов'язання виникають з підстав, встановлених ст. 11 ЦК України. Зокрема, такою підставою згідно із зазначеною нормою ЦК України є факт завдання: а) майнової (матеріальної) шкоди; б) моральної шкоди іншій особі.

Отже, загальною підставою виникнення правовідносин відшкодування шкоди є факт завдання шкоди. Вона може не супроводжуватися якимись додатковими умовами. Але вони можуть бути встановлені нормами цивільного законодавства (наприклад, нормами глави 81 ЦК України передбачені умови відшкодування шкоди, яка виникла внаслідок створення і неусунення небезпеки). У кожному разі завдання шкоди є підставою і однією із загальних умов виникнення зобов'язань відшкодування шкоди, оскільки в разі її відсутності питання про відшкодування не виникає взагалі.

Слід зазначити, що в науковій літературі стосовно розуміння сутності та змісту поняття шкоди існують суттєві розбіжності. Поряд з досить нейтральними визначеннями шкоди, як зменшення або втрати (загибелі) певного особистого

чи майнового блага [2, с. 837], існує погляд на шкоду як на категорію, тісно пов'язану з цивільним правопорушенням, що є невід'ємною ознакою останнього. З таких позицій шкода визначається як сукупність негативних наслідків правопорушення [3, с. 89]. При такому підході, коли шкода розглядається як результат правопорушення, багато хто з авторів за правовим значенням виділяє в ній два чи три види (або ж аспекти).

При виділенні двох видів шкоди розрізняють соціальну (позаправову) шкоду і шкоду, завдану у сфері правових відносин. При цьому зазначається, що соціальна (позаправова) шкода може існувати за наявності таких обставин, як існування прогалин у законодавстві; неприйняття і нехтування суспільними правилами поведінки; недобросовісне виконання правил, що регламентують трудову діяльність; порушення кодексів поведінки, не закріплених у праві, але поширених у різних професійних колах. Таким чином, порушуються правила поведінки, які фактично склалися і діють у суспільстві (соціальні норми), котрими людина не повинна нехтувати, хоча закон її до цього не зобов'язує. Що стосується шкоди, завданої у сфері правових відносин, то вона може бути завдана як правомірними (правомірна шкода), так і неправомірними діями (шкода неправомірна). При цьому до правомірної шкоди належить завдання шкоди при необхідній обороні, крайній необхідності, при покладенні відповідальності за вчинення правопорушення [4, с. 18-19].

Зауваживши конструктивність підходу до визнання шкоди такою, що може бути завдана як правомірними, так і неправомірними діями (хоча слід зазначити, що визнання існування правомірної шкоди дещо суперечить відправній тезі визначення шкоди як результату правопорушення. Інша річ, якщо йдеться лише про порушення суб'єктивного права, не пов'язане з порушенням права об'єктивного), разом із тим звернемо увагу на ту обставину, що, фактично, лише така шкода, тобто шкода, завдана у сфері правових відносин, виступає як правова категорія, як феномен, що має чи може мати правове значення. Що ж стосується соціальної шкоди, то вона, як зазначають і прихильники її виділення, є шкодою позаправовою, а отже, не має правового значення.

Іноді пропонується розрізняти три види (або ж аспекти) шкоди: соціальний, юридичний та фактичний. Відправним моментом виділення соціальної шкоди знов-таки є теза, що в соціальному аспекті будь-яка протиправна поведінка є шкідливою, оскільки негативно впливає на суспільні відносини; саме тому вона й характеризується як "соціальна шкода" [5, с. 115]. (Відразу зазначимо, що в такому разі певною мірою відбувається підміна понять, оскільки, фактично, йдеться не про "шкоду" як таку, а про "шкідливість протиправної поведінки"). Таке саме заперечення можна певною мірою адресувати й визначенню (характеристиці) юридичного аспекту шкоди (шкідливості) як такого, що виражається в порушенні норм законодавства.

Тому найбільший інтерес з погляду проблематики цієї статті становить так звана фактична шкода, яка полягає в порушенні суб'єктивних прав особи, пошкодженні або знищенні майнового чи немайнового блага, яке належить учаснику відносин, що перебуває у сфері правового регулювання.

Що стосується галузі цивільного права, то саме в ньому має значення, як правило, лише так звана “фактична шкода”, яка може бути визначена як применшення будь-якого майнового чи немайнового охоронюваного правом блага [6, с. 138; 2, с. 837], включаючи у свій зміст і шкоду, завдану майну, і моральну (немайнову) шкоду [7, с. 328-341]. Можливі також випадки, коли в результаті тієї самої протиправної поведінки може виникнути як та, так і інша шкода, а зазіхання на немайнове благо тягне поряд з немайною матеріальну шкоду, і навпаки.

Слід підкреслити, що про соціальну та про юридичну “шкоду” при сучасному розумінні призначення та функцій зобов’язань відшкодування шкоди в багатьох випадках не йдеться ще й тому, що завдання шкоди, як зазначалося вище, може бути результатом правомірних дій. Очевидно, неправильно було б вести мову про виникнення соціальної шкоди при завданні шкоди в разі здійснення права на самозахист (ст. 1169 ЦК України), у разі прийняття закону про припинення права власності на певне майно (ст. 1170 ЦК України), у зв’язку із вчиненням дій у стані крайньої необхідності (ст. 1171 ЦК України) тощо. Так само не йдеться в цих випадках про юридичну шкоду, оскільки завдання її відбувається з підстав, передбачених і дозволених законом. Тим більш некоректною є постановка питання про виникнення соціальної або юридичної шкоди у випадках завдання шкоди в результаті дій у чужих майнових інтересах (глава 79 ЦК України) або в разі завдання шкоди внаслідок рятування життя, здоров’я фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи (глава 80 ЦК України).

Враховуючи зроблені зауваження щодо сутності шкоди, розглянемо поняття та зміст останньої як підстави виникнення зобов’язань відшкодування шкоди.

Перед тим як перейти до аналізу засад визначення поняття шкоди в законодавстві та науковій літературі, цікаво звернутися до граматичного тлумачення цього поняття та характеристики його у довідкових виданнях.

Зокрема, у Новому тлумачному словнику української мови шкода визначається як “матеріальні втрати, збитки”, іноді як “те саме, що вина” [8, с. 879]. На думку Р.О. Стефанчука, термін “шкода” походить від польського “szkoda” та від давньонімецького “scado” – втрата, збиток і в загальнотеоретичному розумінні означає зменшення або знищення майнової, немайнової чи іншої сфери потерпілого [9, с. 441].

Чинне вітчизняне цивільне законодавство загального поняття шкоди не містить, хоча в ч. 2 ст. 11 ЦК України поміж підстав виникнення цивільних прав та обов’язків згадується “завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі”.

Натомість, у ч. 2 ст. 22 ЦК України, яка називається “Відшкодування збитків та інші способи *відшкодування майнової шкоди*” (виділено мною. – Т.К.), йдеться про зміст та обсяг *збитків*, які підлягають відшкодуванню. Про тісний зв’язок понять “майнова шкода” та “збитки” свідчать також положення ст. 1192 ЦК України, “Способи відшкодування шкоди, завданої майну потерпілого”, яка передбачає, що з урахуванням обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов’язати особу, яка завдала *шкоди майну, відшкодувати її в натурі*

(передати річ того самого роду і такої самої якості, полатодити пошкоджену річ тощо) або *відшкодувати завдані збитки* в повному обсязі. *Розмір збитків, що підлягають відшкодуванню* (виділено мною. – Т.К.) потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі.

У свою чергу, збитками, згідно з поширеною в цивілістиці думкою, визнається грошове вираження майнової шкоди [10, с. 485]. Однак з цього приводу слід зазначити, що при характеристиці збитків, яких зазнав потерпілий внаслідок завдання шкоди його майну, слід враховувати положення ч. 2 ст. 22 ЦК України, згідно з якими поняттям збитків охоплюються: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) [11, с. 490].

Оскільки позиція законодавця з цього питання є досить чіткою і виразно спрямована на захист прав потерпілого, логічним буде при визначенні поняття та обсягу завданої шкоди виходити з широкого розуміння її як будь-якого знищення чи пошкодження речей, пов'язаних із цим витрат та недержанням доходів, які власник (володілець) речей міг би отримати, аби не сталось згаданих знищення або пошкодження цих речей.

Що стосується визначення моральної шкоди, то тут існують труднощі, пов'язані з тим, що доктринальне формування і тлумачення цього поняття почалося відносно недавно. Ще на початку ХХ ст. точилися дискусії стосовно виправданості відшкодування моральної шкоди. Так, якщо С.А. Беяцкін вважав компенсацію такої шкоди цілком природною [12, с. 43], то Г.Ф. Шершеневич оцінював такий захід як глибоке презирство до людської особистості, прояв буржуазного духу, який усе вважає продажним [13, с. 683]. Позицію Г.Ф. Шершеневича підтримали в радянській юридичній літературі 20-х рр. ті автори, які виступали проти відшкодування моральної шкоди, вважаючи, що таке рішення є класово чужим соціалістичній правосвідомості [14, с. 24].

Пізніше, хоча радянське цивільне законодавство не містило норм про відшкодування моральної шкоди, доцільність її компенсації обґрунтовували такі відомі цивілісти, як С.М. Братусь [15, с. 202], М.С. Малеїн [16, с. 163], В.А. Тархов [6, с. 23], М.Я. Шминова [17, с. 51], та інші. На користь визнання факту виникнення моральної шкоди підставою виникнення обов'язку її відшкодування наводилися такі докази, як те, що компенсація моральної шкоди є справедливою; що з розширенням сфери охоронюваних цивільним правом інтересів громадян і визнанням як об'єкта цивільно-правового регулювання особистих немайнових відносин, не пов'язаних з майновими відносинами; що чинне цивільне законодавство в деяких випадках пов'язує майнові наслідки з обставинами моральними характеру; що судова практика в СРСР вже йде шляхом компенсації моральної шкоди при стягненні з особи, яка завдала шкоду, коштів на придбання мотоколяски потерпілим, які не підлягають протезуванню, на проведення косметичної операції та ін.

У травні 1993 р. ЦК УРСР (що зберігав чинність в Україні) був доповнений ст. 440-1 “Відшкодування моральної (немайнової) шкоди”, де вперше у вітчизняному цивільному законодавстві було прямо закріплене право на компенсацію моральної шкоди.

Але оскільки поняття моральної шкоди зазначена норма не містила, виникла проблема тлумачення її положень. Саме у формі тлумачення закону і було сформульоване визначення цього поняття Пленумом Верховного Суду України, яким у п. 3 постанови “Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди” від 31 березня 1995 р. № 4 роз’яснив, що під моральною (немайновою) шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

Формулювання “інших негативних явищ, заподіяних фізичній або юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб” орієнтувало на широке тлумачення поняття моральної (немайнової) шкоди, що знайшло підтвердження й у змісті зазначеної постанови Пленуму Верховного Суду, який роз’яснив також, що моральна шкода може полягати, зокрема, у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв’язку з ушкодженням здоров’я, у порушенні права власності (у тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв’язку з перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв’язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків. (Таким чином, і цей чималий перелік мався на увазі як не вичерпний).

Спеціально було розтлумачене й поняття немайнової шкоди, завданої юридичній особі. Під нею Верховний Суд пропонував розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв’язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підірив довіри до її діяльності (у редакції постанови Пленуму Верховного Суду від 25 травня 2001 р. № 5). Слід зазначити, що, очевидно, з урахуванням позиції Верховного Суду так само широко тлумачили категорію моральної шкоди і вітчизняні дослідники [18, с. 31-41].

Не зупиняючись на всіх дискусійних аспектах визначення поняття “моральна шкода”, що виходить за межі мети нашого дослідження, звернемо увагу лише на кілька моментів, які мають значення для характеристики цього поняття, як підстави виникнення правовідносин відшкодування шкоди. (Принагідно, слід зазначити, що у вітчизняній цивілістиці ставилося питання і про те, що підставою виникнення охоронних правовідносин має бути не лише завдання моральної шкоди, але й будь-яке порушення особистих немайнових прав [19, с. 48-52]).

По-перше, концепцією ЦК України не було сприйняте широке розуміння поняття моральної шкоди. Внаслідок цього багато які з “негативних явищ, заподіяних фізичній або юридичній особі”, що їх Пленум Верховного Суду Ук-

раїни відніс до моральної шкоди, опинилися поза її межами. Так, згідно з ч. 2 ст. 23 ЦК України моральна шкода полягає у:

1) фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

2) душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

3) душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

4) приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

На підставі аналізу наведеної норми можна зробити висновок, що у вітчизняному цивільному законодавстві моральна шкода стосовно фізичної особи розуміється як порушення не взагалі її особистих немайнових прав та інтересів, а тільки тих, що знайшли вираження у болю, стражданнях та приниженнях, згаданих у ст. 23 ЦК України. Як випливає з положень зазначеної норми, у цій нормі наведено вичерпний перелік випадків вираження моральної шкоди, який поширювальному тлумаченню не підлягає.

Ще більш помітно тенденція до звуження поняття моральної шкоди виявилася стосовно юридичної особи, хоча саме стосовно цієї категорії учасників цивільних відносин відшкодування збитків може служити ефективними гарантіями захисту ділової репутації [20, с. 486]. Якщо згідно із згадуваним роз'ясненням Пленуму Верховного Суду України в редакції його постанови від 25 травня 2001 р. № 5 під немайновою шкодою, завданою юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи піддрив довіри до її діяльності, то в початковій редакції ч. 2 ст. 23 ЦК України вже йшлося про те, що моральна шкода полягає "у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи".

І хоча деякі правознавці це положення ЦК України тлумачили відповідно до зазначеного роз'яснення Пленуму Верховного Суду, однак підстав для такого підходу, як здається, вже не було [21, с. 40].

Такий висновок підтверджується й тим, що після змін, внесених у п. 4 ч. 2 ст. 23 ЦК України 22 грудня 2005 р., розуміння поняття моральної шкоди стосовно юридичної особи було ще більше звужене. Тепер уже не йдеться про приниження честі та гідності також і юридичної особи, а лише згадується, що це може трапитися стосовно ділової репутації фізичної або юридичної особи. Можна погодитися з висловленою в літературі думкою, що таким чином відбулося звуження поняття моральної шкоди, яка може бути завдана юридичній особі (фактичне обмеження його застосування виробничою сферою) [18, с. 48].

По-друге, законодавці не сприйняли і запропоновану Верховним Судом України "прив'язку" моральної (немайнової) шкоди до правопорушення. Якщо згідно з тлумаченням Верховним Судом під моральною (немайновою) шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних

страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб, то у ст. 23 ЦК України така вказівка відсутня.

Таке рішення здається цілком виправданим, оскільки моральна (немайнова) шкода може бути завдана не лише незаконними діями або бездіяльністю, але й правомірною поведінкою іншої особи або самого потерпілого. Тому “незаконність дій або бездіяльності”, якими завдано моральної шкоди, є не ознакою чи властивістю цієї категорії, а однією з умов відповідальності за її завдання відповідно до правил ст. 1167 ЦК України. Слід зазначити, що незаконність (неправомірність) дій, якими завдано моральної шкоди, не є умовою її відшкодування, що може бути засобом захисту цивільних прав, який застосовується незалежно від протиправності поведінки, наприклад, у випадках завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки, виникнення шкоди внаслідок рятування здоров’я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи тощо.

Варто згадати, що в літературі висловлювалася точка зору про неадекватність понять “немайнова шкода” та “моральна шкода”, що обґрунтовується такими міркуваннями. Немайнова шкода розглядається як будь-яке зменшення особистих благ у немайновій сфері. Моральна шкода охоплюється поняттям немайнової шкоди, але наслідком її заподіяння завжди є моральні та фізичні страждання особи. Якщо немайнова шкода може бути заподіяна як діями винними, так і невинними, то моральна шкода завжди є наслідком винних дій [22, с. 20].

Проте така позиція не поділяється Верховним Судом України, який у згаданій постанові Пленуму вживав ці поняття як тотожні. Не проводиться таке розмежування й у ст. 23 ЦК України, а також у багатьох наукових працях у цій галузі, де поняття “моральна шкода” і “немайнова шкода” розглядаються як тотожні [18]. Інша річ, що може виникнути питання про різницю між поняттям “моральна шкода” та деякими іншими позначеннями немайнової шкоди, які вживаються в сучасній юридичній літературі. Наприклад, іноді йдеться про “нематеріальну шкоду” (котра є синонімом виразу “моральна шкода”), згадується “психічна шкода” тощо. Часом “матеріальна” шкода поділяється на “майнову шкоду” та “фізичну шкоду” [4, с. 21-25]. З іншого боку, явище, котре відображається терміно-поняттям “моральна шкода”, пропонується розглядати як таке, що складається принаймні з двох елементів: соціально-морального, сутність якого полягає в приниженні або в замаху на приниження гідності людини, та індивідуально-психічного, який охоплює негативні психічні стани та (або) процеси людини [23, с. 17, 19].

На нашу думку, зазначені вище та інші терміно-поняття служать для позначення різновидів моральної шкоди, яка разом із тим є поняттям тотожним поняттю “немайнова (нематеріальна) шкода”. При цьому моральна (немайнова, нематеріальна) шкода може бути визначена як таке пошкодження суб’єктивного права або інтересу (його применшення або знищення), яке в момент його виникнення не має матеріального вираження і відшкодування якого неможливе в натуральному вигляді.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що згідно з концепцією ЦК України майнова шкода має розглядатися як збитки, завдані особі в результаті порушення її цивільного права (ч.ч. 1 та 2 ст. 22 ЦК України), а моральна шкода – як фізичний біль або страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; душевні страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; душевні страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; приниження честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи (ч. 2 ст. 23 ЦК України).

Загальною підставою виникнення правовідносин відшкодування шкоди є факт завдання шкоди. При цьому виникнення правовідносин може не супроводжуватися якимись додатковими умовами. Але такі умови можуть бути встановлені нормами цивільного законодавства (наприклад, нормами глави 82 ЦК України, які складають спеціальний інститут відшкодування шкоди, нормами глави 81 ЦК України передбачені умови відшкодування шкоди, яка виникла внаслідок створення і неусунення небезпеки, тощо).

Література

1. Кутателадзе О.Д. Підстави виникнення зобов'язань за римським правом і сучасним цивільним законодавством України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – О., 2006. – 19 с.
2. Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. Кн. I / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 1999.
3. Малєин Н.С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях. – М.: Юрид. лит., 1969.
4. Рабінович П.М., Гришук О.В. Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти) // Праці Львів. лабораторії прав людини і громадянина Наук.-дослід. ін-ту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / Редкол.: П.М. Рабінович (гол. ред.) та ін. – Л.: Астрон, 2004. – Вип. 7. – С. 18-25. – (Сер. I: Дослідження та реферати).
5. Слесарев В.Л. Вред как результат гражданского правонарушения // Сов. гос. и право. – 1976. – № 3. – С. 115.
6. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1973.
7. Ярошенко К.Б. Понятие и состав вреда в деликтных обязательствах // Проблемы современного гражданского права: Сб. ст. – М.: Городец, 2000. – С. 328-341.
8. Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. Т. 4. / Укл.: В. Яременко, О. Сліпущко. – К.: Аконіт, 1998. – С. 879.
9. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 2004. – Т. 6.
10. Белов В.А. Гражданское право. Общая часть: Учебник. – М.: АО "Центр ЮрИнфоР", 2002. – С. 485.
11. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.; За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 2.
12. Беляцкин С.А. Возмещение морального (неимущественного) вреда. -СПб., 1913.
13. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. – М.: Изд-е Бр. Башмаковых, 1912. – Вып. 3.
14. Зейц А. Возмещение морального вреда по советскому праву // Еженедельник сов. юстиции. – 1927. – № 47. – С. 24.
15. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность (очерки теории) – М.: Юрид. лит., 1976.
16. Малєин Н.С. Гражданский закон и права личности в СССР. – М.: Юрид. лит., 1981.

17. Шиминова М.А. Компенсация вреда гражданам. Гражданско-правовое регулирование. – М.: Наука, 1979.
18. Палиук В.П. Моральный (неимущественный) вред. – К.: Право, 1999. – 232 с.
19. Харитонов О.І., Макаренко І.В. Порухення особистих немайнових прав як підстава виникнення охоронних правовідносин // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. / Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; Відп. за вип. М.О. Баймуратов. – О.: Юрид. літ., 2003. – Вип. 17. – С. 48- 52.
20. Скляр Я.В. Возмещение убытков как способ защиты деловой репутации // Убытки и практика их возмещения: Сб. ст. / Отв. ред. М.А. Рыжкова. – М.: Статут, 2006. – С. 486.
21. Цивільний кодекс України: Коментар / За заг. ред. Є.О. Харитонов, О.М. Калітенко. – О.: Юрид. літ., 2004. – С. 40.
22. Єрмоменко Г.В. Цивільно-правові засоби захисту прав осіб від неправомірних актів органів влади і управління: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 1994.
23. Рабінович П.М., Гришук О.В. Гідність людини як фундамент її природного права на компенсацію моральної шкоди // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 2 (29). – С. 17, 19.

УДК 347.453.3

О.С. Омельчук

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ІСТОТНИХ УМОВ ДОГОВОРУ НАЙМУ ЖИТЛА

Визначення змісту договору найму житла, під яким мається на увазі сукупність його умов, сформульованих сторонами договору або таких, що впливають із закону, на якому укладання договору засноване [1, с. 32; 2, с. 46-47], має важливе значення, оскільки від характеру останніх залежить обсяг та реалізація прав та обов'язків його учасників. Особливе значення зазначене має стосовно істотних умов договору найму житла, за відсутності яких він взагалі не може вважатися укладеним і не створює правових наслідків.

Варто зазначити, що договір найму житла вже був об'єктом наукових досліджень [3; 4; 5]. Проте всебічного аналізу його істотних умов при цьому не проводилося, що зумовлює доцільність окремого розгляду відповідної проблематики.

Отже, зміст договору – це сукупність умов (пунктів), визначених на розсуд сторін і погоджених ними, та умов, домовленість щодо яких є обов'язковою для певного типу договору відповідно до вимог норм актів цивільного законодавства. Сторони мають право укласти договір, у якому містяться елементи різних договорів (змішаний договір). До відносин сторін у змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті змішаного договору (ст. 628 ЦК України) [6, с. 29].

Переважна більшість цивільно-правових норм, які визначають умови договорів, мають диспозитивний характер, тобто сторони в договорі можуть відступити від положень закону і врегулювати свої відносини на власний розсуд. Проте договором може бути встановлено, що його окремі умови визначаються відповідно